

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ד:

העיר והלכך תפלה היא והרי היא אחת עם אותה תפלה הבאה אחריה ואף על פי שמפסיקים בה בקדיש מ"מ שתי תפלות הסמוכות זו לזו אחת הן הואיל ואף תפלה זו במקום תפלה האחרת הותקנה...

6. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ט:

אמר אביי... לקריאת שמע – כותיקין... תניא נמי הכי: ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שישמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום... העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים: כל הסומך גאולה לתפלה - אינו מזוק כל היום כולו... היכי מצי סמיך? והאמר רבי יוחנן: בתחלה הוא אומר: ה' שפתי תפתח... רב אשי אמר... כיון דקבעוה רבנן בתפלה - כתפלה אריכתא דמיא, דאי לא תימא הכי, ערבית היכי מצי סמיך? והא בעי למימר השכיבנו! אלא, כיון דתקינן רבנן השכיבנו - כגאולה אריכתא דמיא, הכי נמי, כיון דקבעוה רבנן בתפלה - כתפלה אריכתא דמיא.

Abaye said... with regard to the recitation of *Shema*, one should conduct himself in accordance with the custom of the *vatikin*, pious individuals who were scrupulous in their performance of mitzvot... It was also taught in a *baraita*: The *vatikin* would conclude the recitation of *Shema* with sunrise in order to juxtapose the blessing of redemption, which immediately follows the recitation of *Shema*, with prayer, and pray during the day... Rabbi Yosei ben Elyakim testified in the name of the holy community in Jerusalem, a title accorded a particular group of Sages who lived there, that one who juxtaposes redemption and prayer at sunrise will incur no harm for the entire day... In practice, the Gemara asks: How is one able to juxtapose redemption and prayer? Didn't Rabbi Yohanan say: At the beginning of prayer, one says: "Lord, open my lips, that my mouth may declare Your glory"... If so, the first verse is an interruption between redemption and prayer... Rav Ashi said another explanation: Even if you say that Rabbi Yohanan holds that "Lord, open my lips" is recited before all prayers, including the morning and the evening prayers. Since the Sages instituted this verse, it is considered as an extended prayer; it is an inseparable part of the prayers, and if redemption is juxtaposed to this verse, it is no different than if redemption was juxtaposed to prayer directly. Rav Ashi supports his claim: As if you do not say so, how does one juxtapose redemption of the evening prayer to the evening prayer? Mustn't one recite: Help us lie down [*hashkivenu*] after redemption? Rather, since the Sages instituted the recitation of: Help us lie down, it is considered as an extended blessing of redemption. So, too, since the Sages instituted this verse in prayer, it is considered as an extended prayer.

7. תוספות מסכת ברכות דף ט: ד"ה כל הסומך

וא"ת והלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה... ויש לומר דהכי קאמר כל הסומך גאולה לתפלה כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ.

8. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לא.

תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה.

On the topic of proper preparation for prayer, the Sages taught: One may neither stand to pray from an atmosphere of sorrow nor an atmosphere of laziness, nor an atmosphere of laughter, nor an atmosphere of conversation, nor an atmosphere of frivolity, nor an atmosphere of purposeless matters. Rather, one should approach prayer from an atmosphere imbued with the joy of a mitzva.

9. רש"י מסכת ברכות דף לא.

אלא מתוך שמחה - כגון דברי תנחומים של תורה; כגון סומך לגאולת מצרים, או סומך לתהלה לדוד שהוא של שבח ותנחומין, כגון רצון יראיו יעשה, שומר ה' את כל אוהביו...

10. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מב.

אמר רבי חייא בר אשי אמר רב, שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה,

תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה.

Rabbi Hiyya bar Ashi said that Rav said: There are three pairs that immediately follow each other: Immediately following placing hands on the head of a sacrifice, is its slaughter; immediately following the blessing of redemption recited after *Shema*, is the *Amida* prayer; and immediately following the ritual washing of the hands after a meal, is the blessing of Grace after Meals.

11. בית יוסף אורח חיים סימן סו

טור: וגומר כל הברכה וחותר ברוך אתה ה' גאל ישראל ואומר אמן... כן כתב הרא"ש... וכן אמן אחר גאל ישראל ואין בזה הפסק כיון דצריך הוא

אמר מר: קורא קריאת שמע ומתפלל. מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא? - זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית... מתיב מר בריה דרבינא: בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה; ואי אמרת בעי לסמוך, הא לא קא סמך גאולה לתפלה, דהא בעי למימר השכיבנו! אמרי: כיון דתקינן רבנן השכיבנו, כגאולה אריכתא דמיא. דאי לא תימא הכי - שחרית היכי מצי סמיך? והאמר רבי יוחנן, בתחלה אומר: ה' שפתי תפתח... אלא: התם כיון דתקינן רבנן למימר ה' שפתי תפתח - כתפלה אריכתא דמיא, הכא נמי, כיון דתקינן רבנן למימר השכיבנו - כגאולה אריכתא דמיא.

In this *baraita*, the Master said that when one returns from work in the evening, he enters the synagogue, recites *Shema*, and prays. From this *baraita*, we see that at night, just as during the day, one first recites *Shema* and then prays. This supports the opinion of Rabbi Yohanan, as Rabbi Yohanan said: Who is assured of a place in the World-to-Come? It is one who juxtaposes the blessing of redemption, recited after *Shema*, to the evening prayer... According to Rabbi Yohanan, it is a mitzva to recite *Shema* before the evening prayer. Mar, son of Ravina, raises an objection from a mishna: How can one do that? We learn in a later mishna: In the evening, one recites two blessings prior to the recitation of *Shema* and two blessings afterward. And if you say that one must juxtapose redemption to prayer, doesn't he does fail to juxtapose redemption to prayer, as he must recite: Help us lie down [*hashkivenu*], the blessing recited after the blessing of redemption, which constitutes an interruption between redemption and prayer? They say in response: Since the Sages instituted the practice of reciting: Help us lie down, it is considered one extended blessing of redemption, and therefore does not constitute an interruption. As if you fail to say that the sections added by the Sages are considered no less significant than the original prayers, then can one juxtapose redemption to prayer even in the morning? Didn't Rabbi Yohanan say: Before every prayer one recites the verse: "Lord, open my lips..." as a prelude to prayer... Doesn't the verse... constitute an interruption between redemption and prayer? Rather, since the Sages instituted that one must recite: Lord, open my lips, it is considered as an extended prayer and not as an interruption. Here, too, with regard to the evening prayer, since the Sages instituted to recite the blessing Help us lie down, it is considered as one extended blessing of redemption.

2. רש"י מסכת ברכות דף ד: ד"ה זה הסומך

...ואמרין בברכות ירושלמי (פרק א'): מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה - לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג - אף הוא הפליג...

3. תוספות מסכת ברכות דף ד: ד"ה דאמר רבי יוחנן

ואנו שאומרים יראו עינינו ופסוקים אחרים אחר השכיבנו. נראה הואיל ותקינן להו רבנן ה"ל כגאולה אריכתא דתקינן לומר זה שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא ולא ילך מבהל"נ עד שיגמור כל אחד תפלתו. וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים תקנו לומר חתימה של יראו עינינו... יש לזהר שלא לספר בין גאולה דערבית לשמנה עשרה... ונכון להחמיר ולהזהר מלספר בינתיים...

4. רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף ב: ד"ה איזהו בן העוה"ב

י"ל וכי מפני שסומך גאולה לתפלה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עוה"ב ואומר מורי הרב שהטעם שזכה לשכר גדול כזה מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים שנא' כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא והתפלה היא עבודה... וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא ועוד אמר מורי נר"ו טעם אחר מפני שכשמזכיר גאולת מצרים ומתפלל מיד הוא מראה שבוטח בה' בתפלה כיון שמבקש ממנו צרכיו שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום...

5. בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף ד: ד"ה וסמיכת גאולה לתפלה

...ומה שנהגו עכשיו לקרוא ברוך ה' לעולם וכו' וחותרים בא"י המולך בכבודו וכו' יש שמוחין בכך ושלא כהלכה נעשה... ומ"מ אנו סומכים בכך מפני שברכה זו במקום תפלה נתקנה והוא שהזכרו שם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות שבתפלה וטעם תקנתה מפני אותם הבאים אחרונים בבית הכנסת ואם היו נשארים שם היו מסתכנים מפני שבתי כנסיותיהם היו רחוקים מן

לאומרו... אבל הרמב"ם כתב בפרק א' מהלכות ברכות (ה"ח) שאין עונה אמן אלא אחר שאומר **שתי ברכות** או יותר בסוף וא"כ **אחר גאל ישראל** **דשחרית אינו עונה אמן** לפי שאין שם אחר ק"ש אלא ברכה אחת בלבד... ועכשיו נהגו העולם שלא לענות אמן אחר גאל ישראל ולא משום דסברי כהרמב"ם דאם כן לא היה להם לענות אמן אחר ישתבח ולא אחר יהלולך אלא טעמא משום דחשבי ליה הפסק בין גאולה לתפלה וכבר כתבתי בסימן נ"א שעל פי הזוהר נהגו שלא לומר אמן אחר גאל ישראל...

12. שולחן ערוך או"ח הלכות קריאת שמע סימן 10 סעיף ז
אינו אומר אמן אחר גאל ישראל, משום דהוי הפסק. הגה: וי"א דעונין אמן, וכן נוהגין.

13. שולחן ערוך או"ח הלכות תפלה סימן קיא סעיף א
צריך לסמוך גאולה לתפלה ולא יפסיק ביניהם, אפי' באמן אחר גאל ישראל ולא בשום פסוק, חוץ מה' שפתי תפתח. הגה: וי"א שמותר לענות אמן על גאל ישראל, וכן נוהגין (טור).
14. באר היטב, סימן 10, ס"ק יג
אמן. והמדקדקים ממתנינים בצור ישראל כדי לענות אמן. ובסעיף ט משמע שיש להמתין בשירה חדשה. וכתב המ"א ונ"ל דאם ירצה יוכל לכוון לסיים עם הש"ץ ואז אינו מחויב לענות אמן...

15. שולחן ערוך או"ח הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלו סעיף ב
אין לספר בין גאולה דערבית לתפלה, ואף הנהגין לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו, **אין להפסיק בין יראו עינינו לתפלה**; ומיהו מה שמכריז ש"צ ראש חדש בין קדיש לתפלת ערבית לא הוי הפסק, כיון שהוא צורך התפלה; וכן יכול לומר: ברכו, להוציא מי שלא שמע, ולא הוי הפסק. הגה: (ועיין לעיל סימן ס"ט)...

16. בית הבחירה למאירי מסכת ברכות דף ד: ד"ה וסמיכת גאולה לתפלה אף על פי שיש לו לסמוך גאולה לתפלה **אומר הוא אמן אחר גאל ישראל שבשחרית ואחר חתימת השכיבנו בערבית כדין כל סוף ברכה אחרונה שעונה אחריה אמן** ויש בדעת חולקים...

17. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה א
סדר תפלות הציבור כך הוא: בשחר כל העם יושבים ושליח ציבור יורד לפני התיבה ועומד באמצע העם ומתחיל ואומר קדיש וכל העם עונים אמן יהא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא בכל כחן, ועונין אמן בסוף קדיש, ואחר כך אומר ברכו את יי' המבורך והם עונים ברוך יי' המבורך לעולם ועד, ומתחיל ופורס על שמע בקול רם והם עונים אמן אחר כל ברכה וברכה, והיודע לברך ולקרות עמו קורא עד שמברך גאל ישראל.

18. רבבות אפרים, סימן עא
הטור בסימן ס"ו כ"ב דיש לענות אמן אחר גאל ישראל. וכן הוא דעת הרמ"א בסימן ס"ו ובסימן קי"א. והוא מנהג האשכנזים. אבל דעת הבית יוסף וכן בשו"ע שם דעתו שלא לענות. אבל מנהג הרבה בעלי תפלות כשמגיעים לברוך וכו' גאל ישראל מסיימים בלחש. ונשאלתי הטעם לזה. וראיתי בספר יסודי ישורון חלק ראשון בדף רפ"ד שכתב וז"ל ונהגין שהש"ץ אומר בלחישא בכדי שלא יצטרך לענו אמן (מהר"י טירנא). וא"כ הוא מנהג ישן ויש על מנהג זה לסמוך. ולא לגעור על מי שמסיים בלחש. וידידי הרב ישראל פורת זצ"ל כתב לי טעם. מאחר שיש בזה חילוקי דיעות והדבר עלול לגרום להפרעה בין גאולה לתפלה שהללו יענו אמן והללו ימחאו וישתיקום ולפיכך הונהג שהש"ץ מסיים בלחש. ובמשנה ברורה סימן ס"ו סקל"ה כתב דיש עצה לסיים עם הש"ץ דהיינו הפסוק ד' שפתי וכו' דבזה ודאי ליכא קפיידא דאין ניכר הקדמתו. ובלבוש סימן ס"ו כתב דיחיד לא יענה אמן אבל עם הציבור חייב לענות אחר ברכת החזן אפילו אחר גאל ישראל ולא הוי הפסק בין גאולה לתפלה כיון שחייבוהו עכ"פ לאומרו הוי כגאולה אריכתא ע"כ... ולהלכה נראה מדלא הביא במ"ב עצה כזאת שהחזן יענה בלחש א"כ ש"מ דלא ראוי לעשות כך. ויש לאשכנזים לנהוג כדברי הרמ"א שכתב דיש לענות אמן אחר גאל ישראל אלא מי שחושש יש לו עצה לעשות כדברי המ"ב שכתבנו לעיל. עוד נראה לעורר בזה הלא החזן מוציא הקהל בברכות ובתפלה כתקון חז"ל וא"כ מעיקר הדין היה שהחזן יאמר את כל התפלה בקול אלא הונהג ולא ידוע לי מדוע שרק מסיים הברכות והשאר יכול אם אפשר להוציא במקצתם והשאר יאמר בעצמו... ועיין בספר עדות לישראל בדף קס"א להרב הענקין זצ"ל שכתב וראיתי להעיר שמה שיש חזנים נוהגים לומר חתימת גאל ישראל בלחש הוא **שלא כדין** כי תקנת חכמים שהש"ץ יתפלל בקול מיוצר עד אחר שמו"ע וכו' אבל עכ"פ הפתיחה של הברכה שפותחת בברוך והחתימה ומעט מן החתימה סמוך לה מחויב לומר בקול רם ע"כ. וא"כ **בודאי יש להחמיר**

19. הליכות שלמה, תפלה, פרק ז, הלכה יח
שליח ציבור יסיים ברכת גאל ישראל בקול רם.

הערה כח - ואע"פ שרבו הדעות בדין עניית אמן אחר ברכה זו, מ"מ מאחר שכל האחרונים שטרחו למצוא עצה לקיים כל השיטות בענין זה, לא הזכירו עצה זו לסיימה בלחש, **משמע דאין נכון לעשות כן** (אך מ"מ אם הצבור מקפידים שלא יסיים הש"צ את הברכה בקול, כמו שנהגו בהרבה בתי כנסיות, יעשה כמנהגם).
הערה 62 - וכן הורה רבנו לבחור ממשפחתו שניגש לשמש כש"צ, שיזהר בג' דברים לאמרם בקול רם, גאל ישראל, פסוקי הקדושה וברכת מודים. ואידי דחביבא הננו מעתיקים מכתבו של בן רבנו, הג"ר ברוך ז"ל, בענין זה, וז"ל "בנוגע להשאלה איך היה מנהגו של אאמו"ר זללה"ה בסיום ברכת גאל ישראל בשחרית. - מנהגו וגם דעתו הי' שהש"צ יסיים בקול רם יחד עם הציבור, וכן הוא המנהג בביהכ"נ הגר"א בשכונת שערי חסד שבו התפלל, ותמיד הי' מספר שהגר"א הענקין זצ"ל תבע לבטל המנהג שמסיימים בלחש **והרעיש על זה מאד**... וראה שו"ת עדות לישראל להגר"א הענקין (עמ' קנ"ד) דסיום גאל ישראל בלחש "הוא **שלא כדין**, כי תקנת חכמים שהש"צ יתפלל בקול מיוצר עד אחר שמו"ע, בכדי להוציא את מי שאינו בקי, ואפילו בזה"ה כשכולם בקיאים התקנה קיימת וכו', עכ"פ הפתיחה של הברכה שפותחת בברוך והחתימה, ומעט מעין החתימה סמוך לה, **מחויב לאומרה בקול רם**".

20. פסקי תשובות להרב שמחה בן ציון אייזיק רבינוביץ, סימן 10, אות י
אמנם למעשה כבר נתפשט המנהג גם אצל האשכנזים שלא לענות 'אמן' אחר גאל ישראל לא בימות החול ולא בשבת ויו"ט, שכן הוא הנכון עפ"י הזוהר, ובס' מגיד משרים שהמלאך החזיק להב"י טובה על שסתם בשו"ע שלא לענות אמן. וכדי לצאת לדברי הכל נוהגין לסיים עם הש"ץ בשוה, וכן באפשרות להקדים מעט ולהתחיל הפסוק ה' שפתי תפתח כשהש"ץ עדיין לא גמר הברכה, וכן יוכל להאריך מעט וכשהש"ץ מסיים הברכה יהיה הוא עדיין לפני הסיום ולאחר שאמר ברוך אתה ה'. ומדקדקים חדשים נוהגים שהש"ץ מסיים הברכה בלחש, **ורבים**⁸⁶ **מגדולי ישראל לא היה ניחא להו ממנהג זה שאין לו שום מקור**⁸⁷ **ושורש בקדמונים ובפוסקים**, וראו בו ממש חוסר כבוד לברכה שחלקה נאמרה בקול וחלקה בלחש, וגם גורם למתפללים שלא לדעת הזמן המכוון להתחיל שמונה עשרה יחד עם כל הציבור, ולכן העיקר להלכה לומר הש"ץ והקהל בקול עד סוף הברכה, ולנהוג כאחד מהעצות הנ"ל.

הערה 86 - ס' מעורר ישנים סקל"א ("צריך לומר גאל ישראל בקול, כמנהג אבותינו מעולם וכו', ומי שלא ירצה לענות אמן יסיים בשווה עם הש"ץ, וע"י האמירה בקול יוכלו להתחיל שמו"ע עם הש"ץ וגם יוכלו כל אלו שרשאים לענות אמן לענות"), מנהגי מהר"ץ דושינסקי (היה מצוה לש"ץ לסיים גאל ישראל בקול רם, והיה מסיים עם הש"ץ שוה בשוה), ס' הליכות שלמה... קובץ מבית לוי ח"ו עמ' כ"ד מנהגי ופסקי הגר"ש ואזנר שליט"א (לא ניח"ל לגדולי ישראל לסיים בלחש, ובפרט שתחילת הברכה אומר בקול ומסיים גאל ישראל בלחש ואין זה כבוד הברכה), בית ברוך שם ("מהא דכל האחרונים חיפשו עצות ולא כתבו עצה זו מסתמא לא ס"ל כן, והדין עמהם, דאין זה דרך כבוד, וגם לא ירויח בזה דהא כשיודעים איזה ברכה מסיים המברך ומתי מסיים עונים אמן אפילו לא שמע סיום הברכה"), לקט הקמח החדש סקל"ג (למה לא יתנו אפשרות למי שיכול לענות אמן לענות אחר ברכה חשובה זו, וכן שמעתי הגה"ק מסטמאר זצ"ל לסיים הברכה בקול רם וכו'), תשובות והנהגות ח"א סי' ק"ה (הפוסקים לא נקטו עצה זו, כי זר הוא אצלם, והעיקר כדבריהם לומר עם הש"ץ בקול, ובזה ירויחו לעמוד שמו"ע יחד, וכל אלו העומדים בין הפרקים ולפני ואחרי התפילה יוכלו לענות אמן אחר ברכה זו), וכן מובא עוד בשם כמה מגדולים וצדיקים שהתנגדו לכך, ומאידיך יש לציין לס' חתן סופר ח"ב שער התפילה שנהגו כן... ובשם הגר"ח קניבסקי הובא שם ובס' אשי ישראל פי"ז הע' פ"ג שהוא מנהג יפה, ואין בזה משום זלזול לברכה.

הערה 87 - ומה שהועתק בכמה מלקטים מקור לכך ממנהגי מהר"א מטירנא, **טעות גמור הוא**, ונגררו אחר מלקט אחד שטעה בזה - עיוני הלכות שם.